

Dél-Szibéria és Közép-Ázsia szarvasmarha tenyésztőinek lovas lószerszámai az első és második évezredben

Írta: Irina Dimitrievna Tkacsenko (2009.-ben):

© minden jog fenntartva !

Az íróról:

2009-ben történelem kandidátusa (doktorátus), a szentpétervári Orosz Néprajzi Múzeum munkatársa. Több cikket is publikált e témát illetően, úgymint:

- Tkačenko, I. D. 2003. Uprjaž 'i sbruja [A nyereg és a lószerszámok szerepe], Sistema naučnogo opisanija muzejnogo predmeta. Klassifikacija, Metodika, terminologija. Spravočnik (Sankt-Peterburg, Art, Ljuks), pp. 93-122.

- Tkačenko, I. D. 2008. Snarjaženie Konjit kočevnikov Južnoj Sibiri kak-istoriko etnografičeskij istočnik [A dél-szibériai lovasnomádok lószerszámai, mint történeti és néprajzi források] drevne srednevekovye kočevniki Central'noj Izziyah (Barnaul, Azbuka), pp. 103-106.

Magyarra fordította és minimális változtatásokkal forrásként felhasználta: Liüntika (a szerző engedélyével, 2011. május 8.).

Absztrakt

Ez az irat archeológiai és etnográfiai dokumentumokra alapozva vizsgálja meg a lovas szerszámzat és a nyergek fejlődését a türkök korától (időszámításunk után az első évezred közepétől) a huszadik századig. A második évezred elején három típusba sorolható lószerszám alakul ki, ide értve a három különböző típusú nyeregfélét is (északi, nyugati, valamint déli), amelyek kisebb eltérésekkel, de a XX. sz. elejéig fennmaradtak.

A szerző megjegyzi, hogy a jelen cikket a szerző disszertációjában levő összegyűjtött és kielemezett anyagokra alapozta. (Tkačenko, 2009.)

I. Bevezetés

A nomád szarvasmarha-tenyésztők kulturálisan és gazdaságilag meghatározó korszaka az eurázsiai sztyeppén az i.e. első évezredben kezdődött (úgynevezett szkíta-korszak), és i.u. Első évezredben ért véget (ótörök korszak). A lovak helyét a nomád kultúrában a nomádok gazdasági tevékenységében játszott szerepük határozta meg. A lovak használata, mint háta- és málhásállat tette lehetővé a vándorlást, és hogy nagy létszámú lábasjóságot tudtak felügyelni.

Önmagában a lovaglás feltalálása és az ebből következő technikai fejlődés (mint például a nyereg feltalálása és annak egy szilárd fa vázra történő fejlesztése, kengyellel) új lehetőségeket nyújtott - elsősorban harcászati értelemben véve – ezzel nagyban megváltoztatva a harcászat taktikáját.

A ló szerepe, mint hús, tej, bőr és szőr szintén jelentős volt.

A szkíta-kori nomádok egy úgynevezett „puha-nyerget” (párnanyerget) használtak lovaglás céljára, ami kettő bőrbetétből állott, amit szőrrel vagy fűvel volt feltöltve. Ez a fajta felépítés jól ismert a híres pazyryki temetkezések Kr.e. VI.-III.sz.i leleteiből, ahol szerves maradványok, úgymint fa, bőr, szövet, és emberi és lómúmiák őrződtek meg a fagyott altalajban.

Az i.u. I. évezred elején az első szilárd fa vázzal és kengyellel rendelkező nyergek a Xiongnu és Xianbei konföderáció területén tűntek fel, Közép-Ázsia északi részén. Ezek a találmányok tényleges technikai forradalomhoz vezettek, különösen katonai alkalmazásban.

Ez egy új régészeti korszak kezdete volt, az ótörökök uralma a történelem színpadán.

A Dél- és Délkelet-Szibériában (Altáj, Minuszinszk völgye, Tuva, Észak-Mongólia és a Bajkál-tó

keleti-partja) i.u. VI.-XI. században történ események egy új kulturális modellnek készítette elő a terepet, ami mindezek után folyamatosan fejlődött számos generáción át.

Ez állandó háborúskodás korszaka volt, ahol számos több-nemzetiségű államformák cserélgették egymást (Szavinov 1984.). A népesség az alkotó energiáit az életük azon területeinek korszerűsítésére összpontosította, amelyek közvetlen kapcsolatban álltak a harcászati ügyekkel.

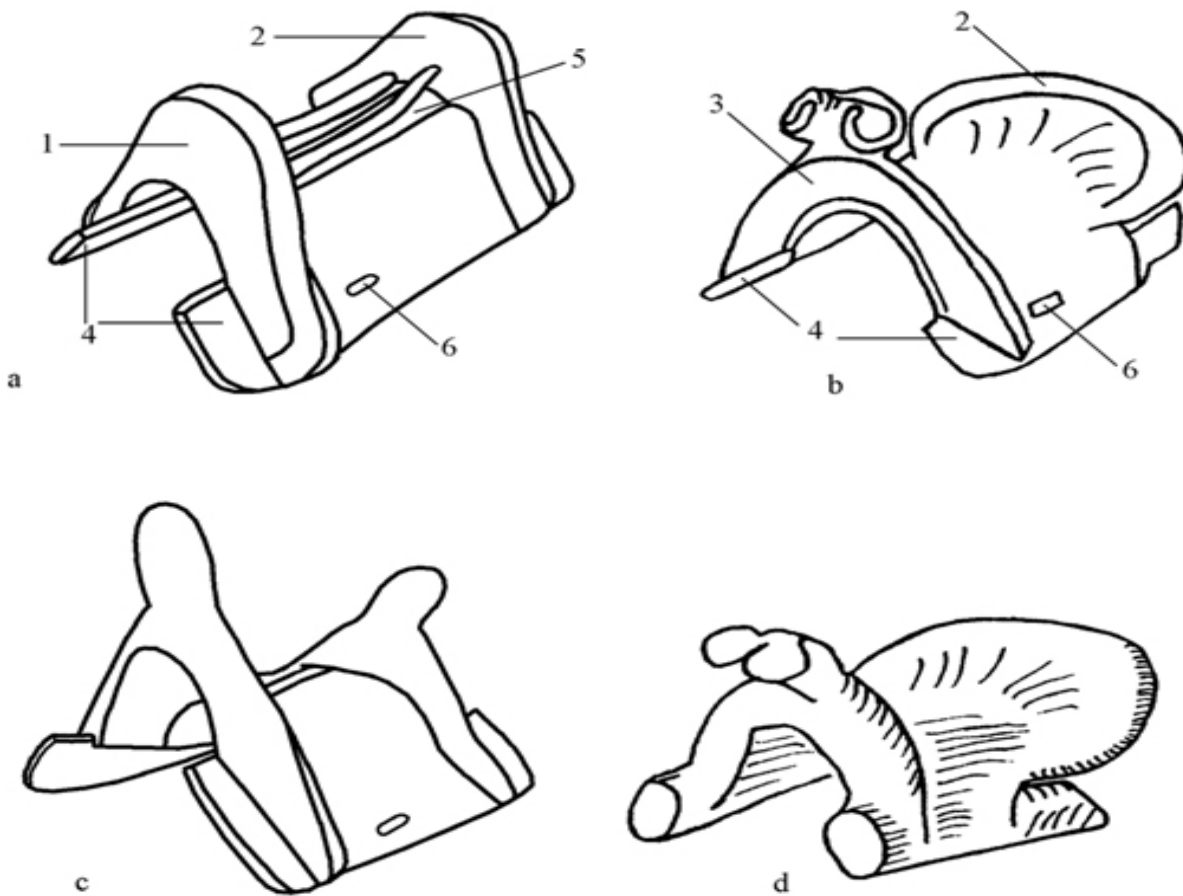
Ez az oka annak, hogy ezek az egymásból következő találmányok a lovas és katonai felszerelések területén olyan gyorsan nagy területen terjedtek el.

Az etnográfiai periódusban a háttas ló fontos szerepe a hagyományos nomád kultúrában sértetlen maradt. A lószerszámok vizsgálata egy széles kronologikus tartományban lehetővé teszi a tudós számára, hogy megkülönböztessen átmeneti típusokat, ahol néhány elem máig megőrződött, míg forrásuk a kora középkorba, néhol pedig még a szkíta-korszakba nyúlik vissza.

II. A nyeregtipológia alapelvei

Bár a szakirodalom széles körben használja a „nyeregtípus” kifejezést, általános tipológiát még eddig nem fogalmaztak meg. Általában ezen tipizálások egy korlátozottan és többnyire helyben elérhető adatokra mutatnak, és ezért nehéz őket egyesíteni egy szélesebb terület és időrend keretén belül. A XIX. és XX. sz.-i etnográfiai anyagok vizsgálata lehetővé teszi számunkra, hogy megkülönböztessünk négy ideiglenes nyeregtípust, amelyek elsősorban fa szerkezetükben térnek el egymástól. Közülük az első kettő alaptípus, az utóbbi kettő pedig belőlük származtatható.

1. ábra. – a lovasnyereg típusai

- a – nyereg, összetett fából (I-es típus)
 - b – nyereg, többszörösen összetett fából (II-es típus)
 - c – nyereg, összetett fából, kápagombokkal (III-as típus)
 - d – nyereg, tömör fa (IV-es típus)
- 1 – elülső kápa; 2 - hátsó kápa; 3 – alakos kápagomb; 4 – nyeregtalp vagy nyeregdeszka;
5 – úr a nyeregdeszkák között; 6 – áttört nyílás a kengyelszíjnak

Az I-es típusú nyereg négy fa részből áll, két nyeregdeszkából és két kápából, ahol a kápák inkább félkör-, derékszög, vagy háromszög-alakúak lehetnek. Ez a típus általánosan nyírfából készült. Mint majd lentebb látjuk a régészeti leletek elemzéséből, ennek a nyeregnek az eredete és kifejlesztése a távol-keleti, a dél-szibériai és Közép-Ázsia északi részének nomád kultúrájához kapcsolódik. Ezt hagyományos módon dél-szibériai típusnak nevezzük (1. ábra: a).

A II-es típusú nyereg többszörösen, több, mint 30 kis részletből összeállított fűzfából készült, karcsúbb elülső kápával, ami egy faragott gombban végződik, valamint a hátsó kápa félkör-szerű. Ennek gyökerei és evolúciója nincs felkutatva, de valószínűleg letelepedett népek kulturális hagyományaiából ered. Ezen típusú nyergek fő központjai Közép-Ázsiában a XIX. sz.-ban Szamarkand és Taskent voltak, akik vetélkedtek egymással. Ezekből a központokból ezen nyergek elterjedtek egész Turkesztánban és még annak határain is túl. Mivel ezen nyergek előállításával foglalkozó szakemberei leginkább szántok voltak (egy letelepedett nép Közép-Ázsiában), így ezt a típust szánt nyeregnek nevezhetjük. Ezt a nyeret továbbá nevezik még Bokharai vagy andizsáni nyeregnek is (1. ábra: b).

A III-as típusú nyereg, szintén négy fából összetett, ahol a karcsúbb elülső kápa kápagombban csúcsosodik ki, vagy a két kápán íves kiemelkedéssel az ívükön. Ezek a nyergek igen elterjedtek a Kaukázusban és Kazahsztánban (1. ábra: c).

A IV-es típusú nyereg merev fa vázzal egyetlen darab fából készült – ami általában nyír. Ennek a formája hasonlít a szánt nyereghez, ahogy az elülső kápagomb ki van faragva. Ezek a nyergek ismertek a baskírok és kirgizek körében (1. ábra: d).

A fenti besorolás nem tartalmazza az úgynevezett kozák vagy lovassági nyergeket, amik „kápái” (váza) hajlított fém csőből készültek, de amiket napjainkban már széles körben használnak Szibériában és Közép-Ázsiában egyaránt, vagy nyugat-európai & középkori lovagi nyergeket, western-nyergeket, indiannyergeket, vagy a modern sport- és versenyzésre használt nyergeket, stb. A jelen cikkben az I-es típusba tartozó, dél-szibériai nyergek történetét és fejlődését kívánjuk megvizsgálni, valamint a figyelmünk fő központjában a fa nyeregváz felépítése áll, mivel az a nyereg alapja, ami pedig a lovas szerszámzat legalapvetőbb elemét képezi.

A jelen mű anyagát és alapját az író tereptanulmányai képezik (Kakassia & Tuva, 2005.; Altáj hegyvidék 2006. & 2007.), valamint az Orosz Néprajzi Múzeum, az Orosz Tudományos Akadémia szentpétervári I. Nagy Péter cár Embertani és Néprajzi Múzeum, továbbá számos helyi regionális szibériai múzeumok (Barnaul, Bijszk, Gorno-Altajszk, Minuszinszk, Kyzyl, Abakan) gyűjteményeiben és publikációiban (Kunstkamera) végzett kutatási eredményei.

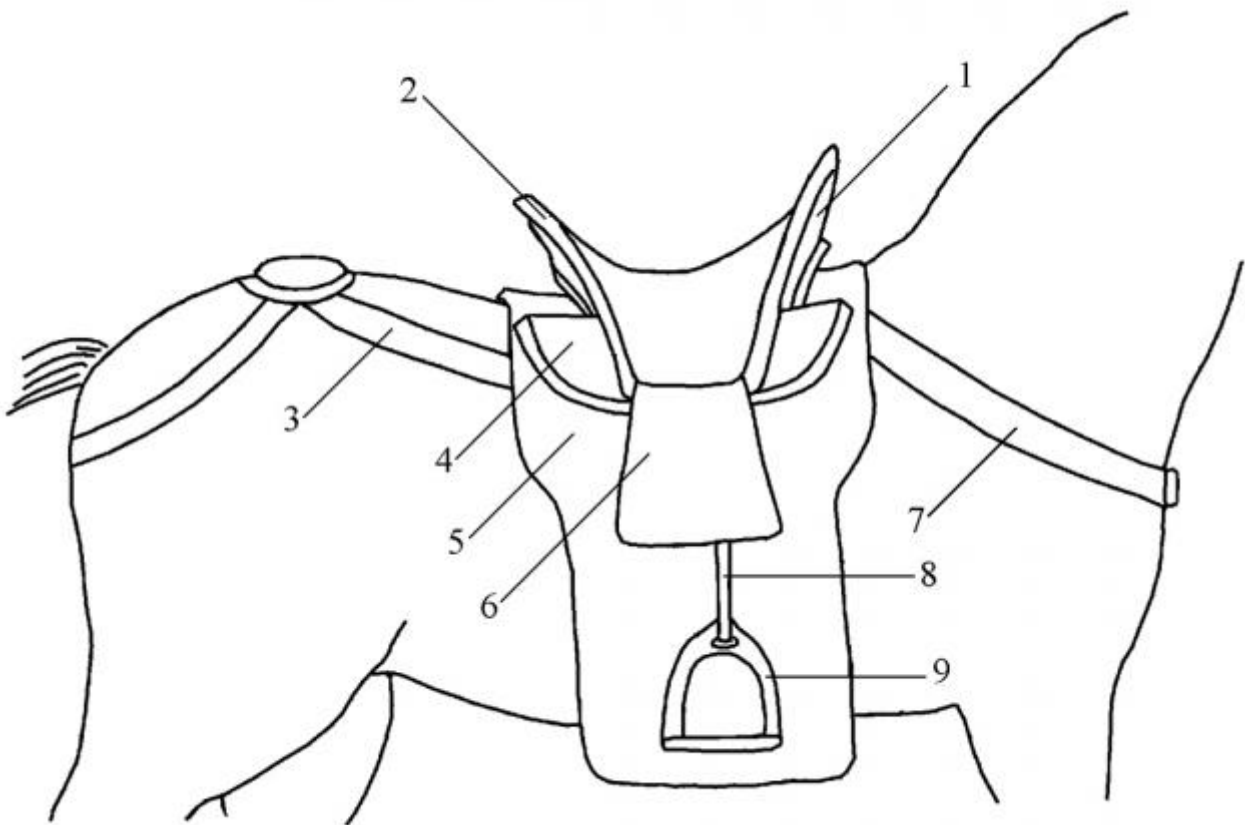
A szerző külön köszönetét fejezi ki a fentebb felsorolt múzeumok hatóságainak és munkatársainak, hogy tanulmányozhatta és felhasználhatta a gyűjteményben szereplő tárgyakat.

Meg kell említeni, hogy Oroszországban és a Szovjetunióban a néprajzi és számos más helyi múzeumok gyűjteményeinek kialakításakor a fő elv főként a mindennap használatos tárgyak összegyűjtése volt, amik a hagyományos népi kultúra alkalmazott. Ezek a tárgyak képezik a jelen mű fő témáját. A luxus és kidolgozottan díszes darabok, amelyek a felsőbb-osztálybéli, illetve az uralkodói életre világítanak rá, és önmagukban példái a művészi kreativitásnak, művészeti múzeumokban tárolják őket, mint például a moszkvai Kreml fegyverszobájában, illetve a szentpétervári állami Ermittázsban.

IV. A kora középkor lófelszerelése

A szilárd fa nyeregváz eredetének kérdése még mindig nagy mértékben ellentmondásos maradt. A legvalószínűbben letelepedett és nomád népek kapcsolatának eredményeként jelent meg az első évezred legelején, az egyik oldalon Tibet és a Pamír, a másikon Mongólia és a távol-kelet hatalmas határtérsége között. Erre a korai legbiztosabb tanúbizonyság a Koguryö államhoz kapcsolódik, amely az i.u. I.-VII. sz.-ig létezett Észak-Korea és Kelet-Mandzsúria területén, és amit a tudományos szakirodalom Koguryö nyeregnek nevez (Vajnštejn & Krjukov 1984, p. 114-130; Džarylgasinoва 1972, p. 112; Krjukov & al. 1984, p. 163).

2. ábra – egy hátsó felszerelése

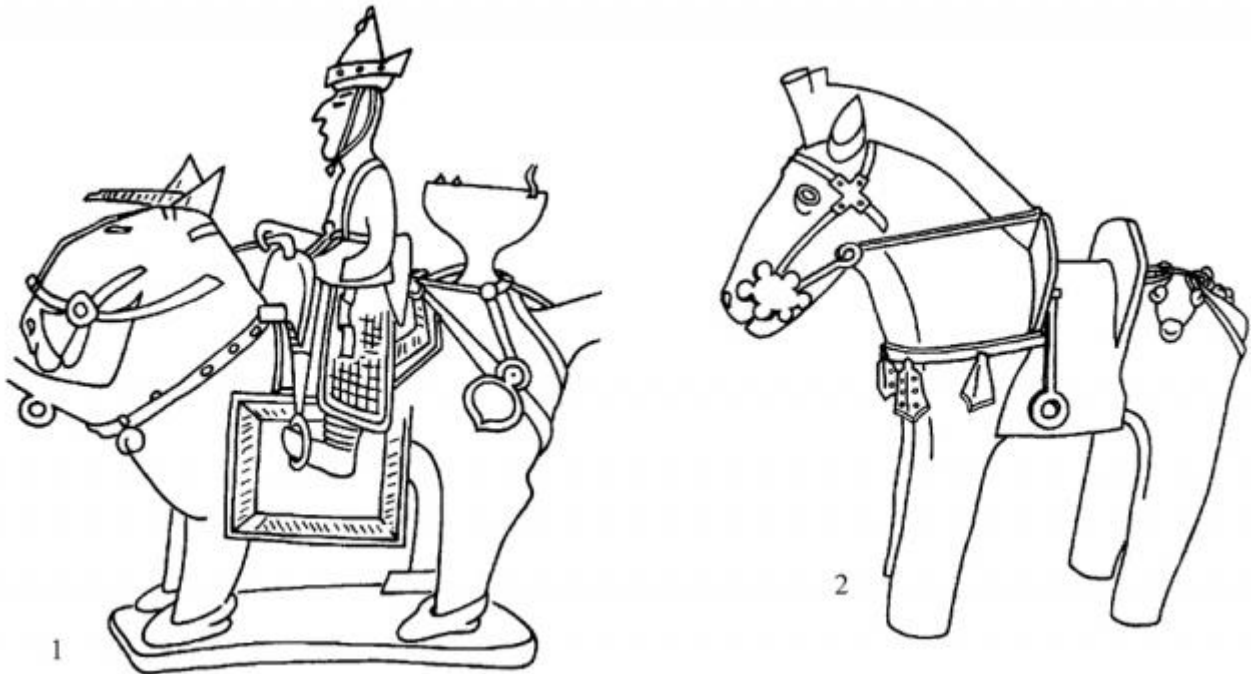

1 – elülső kápa; 2 – hátsó kápa; 3 – farmatringál v. farmotring; 4 – nyeregtalp; 5 – pokróc; 6 – nyeregszárny; 7 – szügyelő; 8 – kengyelszíz; 9 – kengyel.

Ez (mármint a Koguryö nyereg) kettő egyenes nyeregdeszkából és kettő magasan felfelé álló ortogonális kápából állt. A nyeregdeszkák felsőbb részei közvetlen szomszédságban álltak egymással, így alkotva az ülőrészt, és a kápákkal való kapcsolatuk szilárd volt és mozdíthatatlan. Ez a felépítés egy kisit hátráltatta a lovas a mozgásban, de támasztékot nyújtott neki lovaglás közben, ami nagyon fontos volt a nehéz páncélos lovasság részére. Ezen típusú nyeret vaskengyellel használták. A legkorábbi kengyelek alakját egy kerek test, felette pedig egy nagyobb lemezes rész alkotta, ami felett a lemez szintén rendelkezett egy lyukkal a kengyelszíz számára. A kengyelek az elülső kápa alsóbb részéhez voltak erősítve. Következésképp a nyeregbőr nem ment el a lovas combja alatt, és így a nyeregnek nem volt része a nyeregszárny, azaz az erre rendeltetett védő bőrpárna, ami megakadályozza a nyeregbőr és a lovas combja közötti kidörzsölődést (2. ábra: 6). Megakadályozandó, hogy a ló testét felsértse a kengyel, kettő téglalap alakú szögletes pokrócot raktak az állat testének mindkét oldalára (2. ábra: 5; 3. ábra). A nyereghez vízszintesen hozzáerősítettek még

kettő hevedert, ahol az egyik a ló szügye, a másik pedig a ló fara körül megy körben, hogy megállítsák a nyereg ilyen irányú elcsúszását (2. ábra : 3 & 7; 3. ábra). Nagyon valószínűen a nyeret nyeregpárnával látták el, de ezt nehéz lenne a létező reprezentációkkal visszakövetni.

3. ábra - a Koguryö nyereg

1 – tartóedény egy lovas képében, Észak-Korea, Kr.u. V.-VI. sz.;

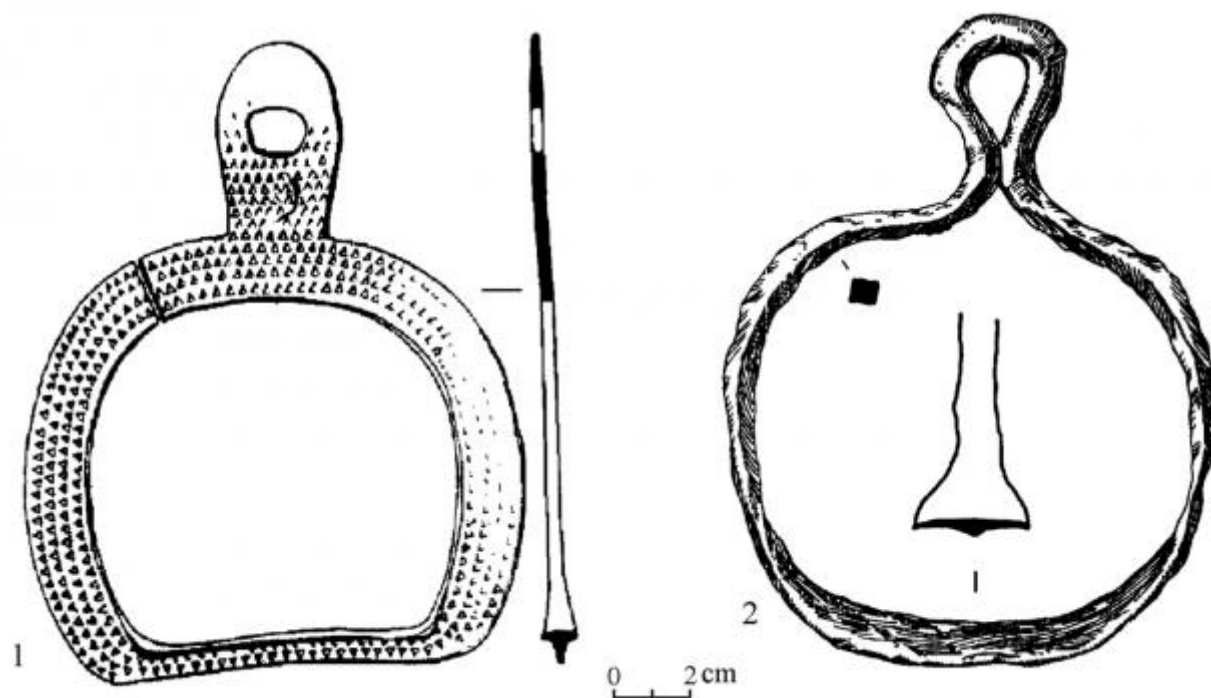
2 – temetkezési figura, Japán, i.u. VII. sz..

(Vajnštejn 1991.)

A fanyereg és a kengyel együtt megnövelte a nehézfegyverzettel felszerelt lovas mozgékonyágát, mert a ló és lovas fordulékonyága jelentős előnyt biztosított a csatában. Az ótörökök korai történetük során szintén befogadták ezeket a találmányokat, így mélyítve elterjedésüket egész Euráziában. A teljesen favázás nyereg és a kengyelhasználat ötlete az ótörökkel érkezett az Altájba, és itt, a lovasnomád szarvasmarhatartók hegyekkel és sztyeppével tűzdelt területein új technológiai áttörésekre került sor.

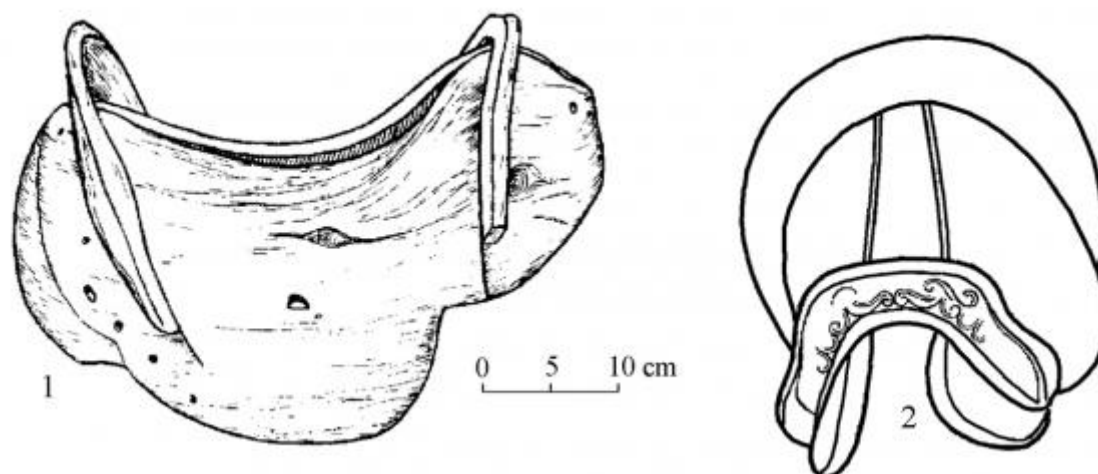
Dél-Szibériában jelent meg először a hurok-formájú kengyel kengyelszíjnak való lyukkal (4. ábra: 2), ami egy könnyebben elkészíthető és valószínűen kevésbé rangosabb változata lehetett a távol-keleti típusnak, aminek a kengyelszíz-nyílása egy magasabban álló lemezben volt áttörve (4. ábra:1). Az eddigi legkorábbi ótörök nyereg (Vajnštejn 1966, p. 68; Krjukov & al. 1984, p. 164) is az Altáj hegységéből származik, a Yaloman II-es temetkezési helyről (az ásásokat prof. A. A. Tiškin vezette a Barnauli Altáj Állami Egyetemről, 2005-2006-ban).

4. ábra – kengyelek

1 – kengyel egy füzőlyukkal a lemez alakon, Ulug-Horum, 1. temetkezés, Tuva, (Grač 1982);
2 – kengyel egy füzőlyukkal a hurkos kialakítással, Kudyrge, 11.-es sír, Altáj hegység (Gavrilova 1965.).

5. ábra – az ótörök nyereg

1 - Džolin III, 2. bucka, Altáj Hegység, VII.-XIII. század (Kubarev, 2005);
2 - Kal'džin 8, 1. bucka, Altáj Hegység, IX-X. század (Molodin 2003).

Az ótörök nyeregnek alacsony, félkör alakú kápái voltak, és az alakja hasonlít a Pazyryk-kultúra (Kr.e. V.-III.sz.) lágy anyagokból készült nyergeihez (Kljaštornyj & Savinov 2005, p. 189). Az elülső kápát majdnem teljesen függőlegesen helyezték el, míg a hátsó kápa szöge ehhez képest jelentősen alábbhagyott. Ez a fajta felépítés nagyobb mozgást biztosított a lovas számára, míg ülése

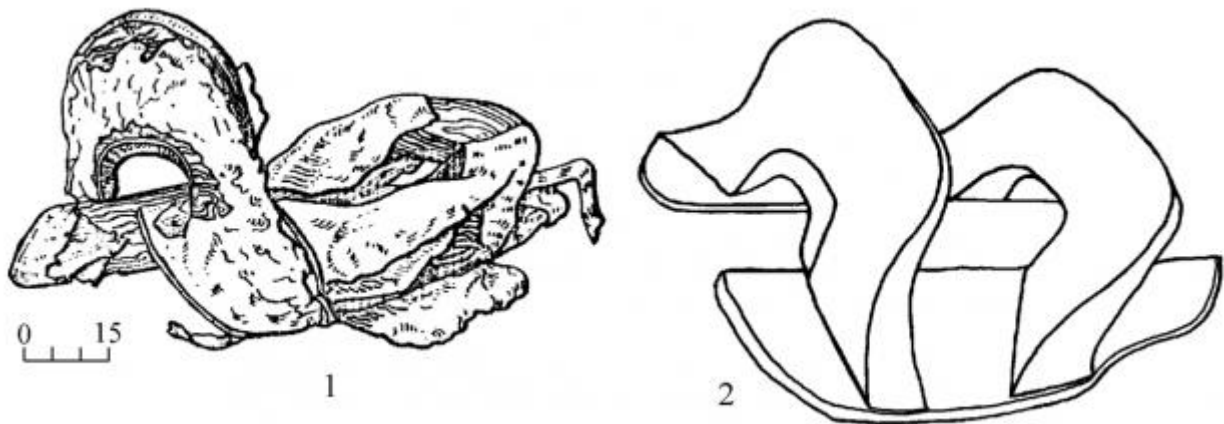
ugyanolyan biztos volt. A nyeregdeszka hátsó végén félkör alakú emelkedést találhatunk (5. ábra: 1). Ennek a nyeregnek a kápáit és talpait rugalmasan kapcsolták össze, vékony bőrcsíkot húztak az erre külön kialakított lukakba. Továbbá, a nyeregdeszkák felső szélei között hagytak egy kis helyet, amely a lágy párnanyergektől eredt, aminek ezen része kettő bőrpárnából állt, amit egy bőrszíjjal fűztek össze. Ezt a helyet meghagyták, hogy megelőzzék a ló gerincének nyeregtől való kidörzsölődését. Ez elkerülhetetlen volt a lágy nyergek felépítésének tekintetében, ahol fontos volt, hogy ne sértsék fel a ló hátát, és a fanyeregnél is meghagyták ezt úgy, ahogy addig is volt, bár a tömör fa konstrukció talán meggátolhatta volna a nyereg és a ló gerince közötti káros kapcsolatot ilyen rész nélkül is. Mindazonáltal, ezen felépítés biztosította a nyeregnek azt a rugalmasságot és tartósságot, amely minőségi tulajdonságok fontosak voltak a nomád életmódot illetően.

Az ábrázolások alapján megvizsgálhatjuk azon nyeregtartozékokat, amelyeket az ótörök nyergekhez használhattak. A kengyelszíjat még mindig az elülső kápa alsó szakaszához erősítették, mint a Koguryő nyereg esetében, tehát a nyeregszárnyak még hiányoztak. A rövidebb takaró inkább trapéz alakú volt, ami szintén egy párhuzam a Pazyryk-kultúrával.

Ennélfogva az ótörök kor (Kr.u. I. évezred második fele) formálta meg a nomádok nyergét és annak tartozékait, és később is csak kisebb küllemi változásokon ment keresztül, míg az eredeti elgondolás a tervezésben ugyanaz maradt.

Régészeti leletek azt mutatják, hogy az ótörök nyereg és a Koguryő nyereg egymás mellett létezett, sőt, kölcsönösen hatottak egymásra. Így a második évezred közepén az ótörök nyereg kápái magasabbak és masszívabbak lettek, amit úgy használtak, mint egyfajta páncélzatot, hogy védjék a lovas alsóbb testrészeit. A nyeregdeszka alsó szélén levő félkör alakú kiemelkedést fokozatosan elhagyták (6. ábra: 1). Erre válaszul a Koguryő nyereg hátsó kápája visszahúzódott, nagyobb mozgásszabadságot adva lovasának, és a nyereg különféle részeit már bőrcsíkokkal kötötték össze, ami a nyeregnek nagyobb rugalmasságot adott (6. ábra: 2; Uray-Kőhalmi 1968, ábra. 8.).

6. ábra – a Kr.u. II. évezred korai felének nyergei

1 – a nyugati típusú nyereg, Uzun-Haya, 1. föld alatti üreg (grotta), XI.-XIII.század, Minuszinszk (Kyzlaszov 1983);

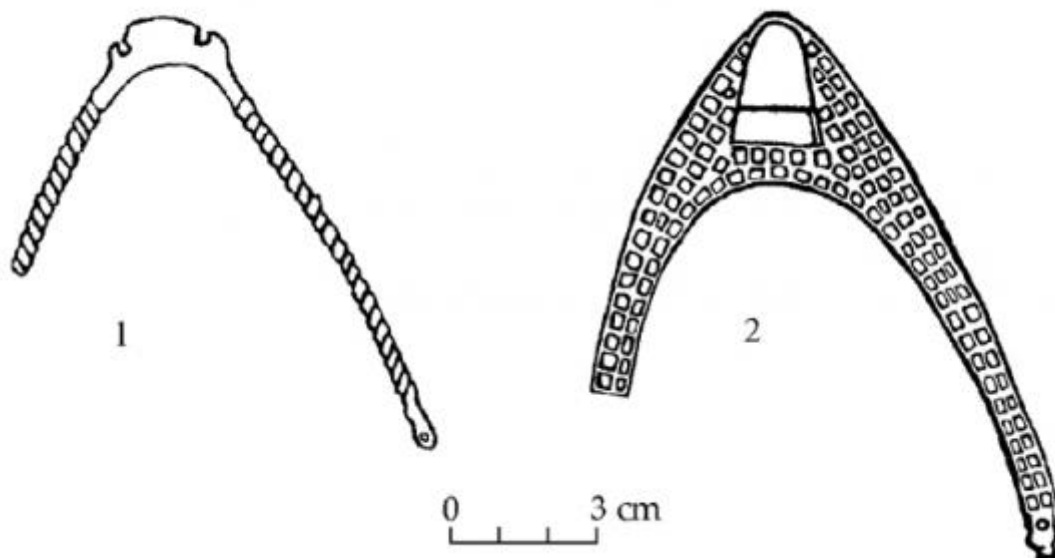
2 – az északi típusú nyereg, Časovennaja Gora, 3-as temetkezés, XII.-XIII. sz. Krasnojarszk Kraj déli része (Szavinov 1977).

V. A kései középkor lófelszerelése

A Kr.u. II. évezred elejétől a nyergek egy új altípusa alakul ki Dél-Szibériában: egy nyereg háromszög-alakú kápákkal. Ezen nyergeket képviselik a Minuszinszknál és tuvai temetkezési komplexumoknál véletlen talált fém káporítások (7. ábra).

A XI.-XII. századi helyi lakosság halottait elhamvasztotta – amit kínai források szintén megerősítenek, mint a türk népek egyik szokását – ez mindinkább általánosabban a jenyiszeji kirgizek szokásaival, vagy kulturális ráhatásukkal és befolyásuk okaként magyarázzák. Mindazonáltal sajnos ezen temetkezési szokás nem engedte meg, hogy bármiféle nyereg fából készült váza megmaradjon, így annak pontos felépítése továbbra is ismeretlen. Hasonlóképpen nem rendelkezünk semmilyen információval a nyereg kiegészítő felszerelését illetően. A későbbi etnográfiai anyagok azonban azt sugallják, hogy hosszúkás és téglalap alakú takarókat és nyeregszárnyakat használhattak.

7. ábra – háromszög alakú kápák fém borítása, XI.XIII. sz.

1 – véletlen felfedezett kápavas Minuszinszknál;
2 – Demir Sug, Tuva.
(Szavinov 1977)

A háromszöges kápájú nyergek az Altájban ismeretlenek, azonban a tuvai temetkezési emlékművek a második évezred második felétől már csak ezt a nyeregtípust tartalmazzák (D'jakonova 1975, p. 34-38). Ezen a nyergek legvalószínűbb eredete a korai mongol törzsek megjelenésével állhat összefüggésben, mivel Dél-Szibériában a korai politikai tevékenységük idején jelent meg, és ez a nyeregtípus azokra a régiókra jellemző, amelyek a Dzsungár kánság (1635-1758) ellenőrzése alatt álltak, amelyet a mongol nyelven beszélő orjátok (helyesen ojrátok v. kalmükök) törzsi szövetsége hozott létre. Mint ahogyan a fenti információkból kiderül, a régészeti adatok is alátámasztják, hogy a második évezred közepén háromféle lovas nyeregtípus létezett.

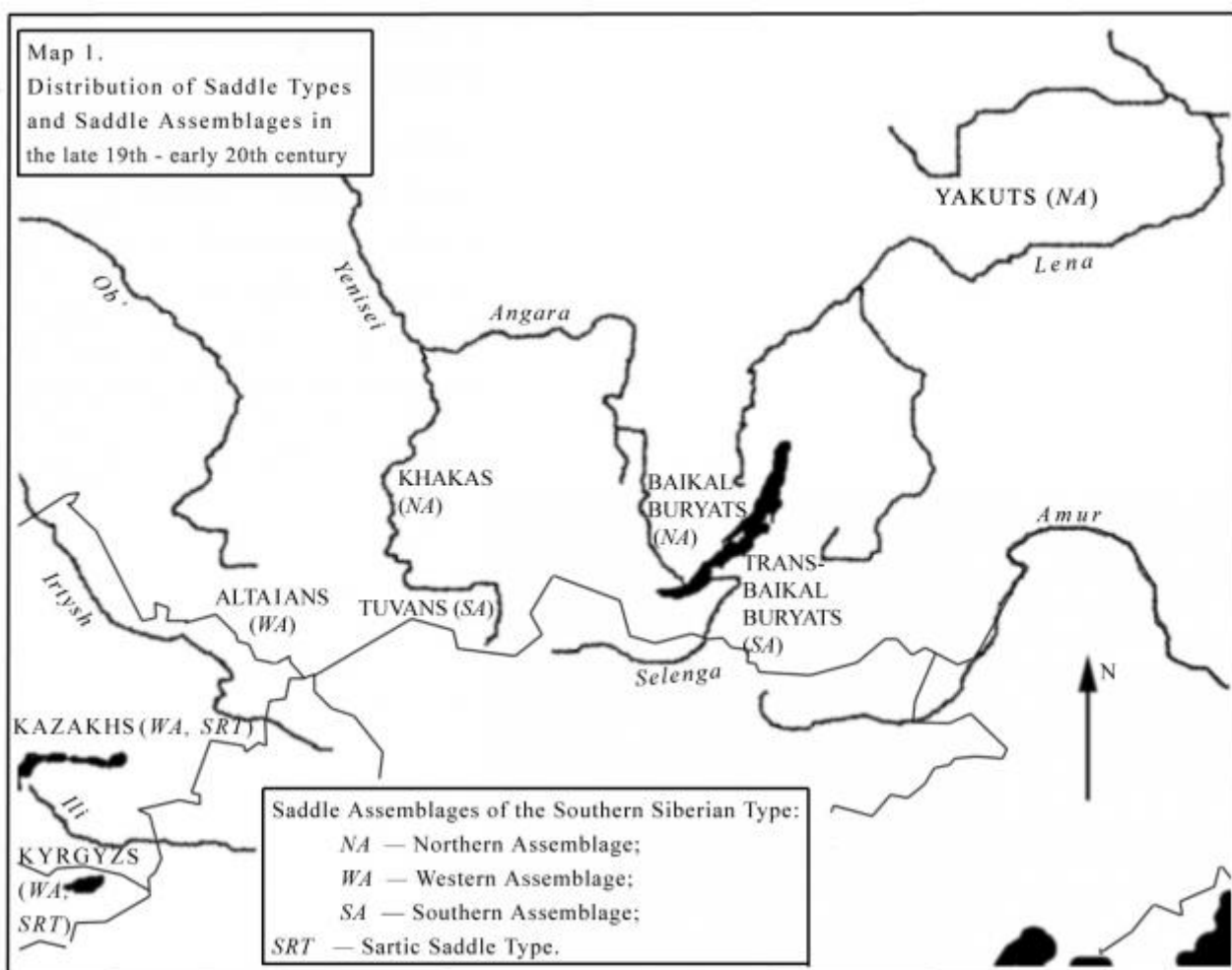
A nyugati típusú nyereg az ótörök nyereg egy korszerűsített változata, rövidebb pokróccal, nyeregszárnyak nélkül. Ennek az eredete és fejlődése elsősorban az Altájhoz köthető.

Az északi típus a Koguryō nyergen alapul. Bár ennek eredete Észak-Közép-Ázsiában gyökeredzik, és a fejlődését az ótörök nyereg is befolyásolta, annak archaikus formája csak a jakutok kultúrájában őrződött meg, akik Szibéria legészakibb lótarói. A jakutok etnikai eredetét illetően számos jel egyértelműen arra utal, hogy miután az őseik elhagyták az ótörök nyelvet beszélő főbb régiót, a kultúrájuk bizonyos ősi elemeit meg tudták őrizni, amely a kései középkorig követhető vissza. A déli (mongol) típus a háromszög alakú kápákkal ellátott nyergen alapul.

VI. Korunk néprajzának lovas felszerelése (késő XIX. és korai XX. sz.)

A XX. század fordulóján a nomádok körében a hátszló maradt a fő közlekedési eszköz, és a lovas felszerelésük a hagyományos kultúrájuk egy meglehetősen tartós elemének bizonyult. Különösen érdekes az esküvői lószerszámzat, mivel ezen tárgyak ünnephez tartoznak és az élet más ünnepélyes oldalait egy bizonyos fokú megmaradás, megtartó érték, illetve hagyomány jellemzi. Az ilyesfajta lovas felszerelést széles körben képviselik és mutatják be a múzeumi gyűjtemények, mivel ehhez az ünnephez kapcsolódó háttér és felszerelése megkerülhetetlen része az összes közép-ázsiai és szibériai szarvasmarha-tartó nép menyasszonyainak hozományának.

8. ábra – a nyeregtípusok elterjedése a XIX.-XX. század fordulóján

Manapság, a modern járművek és autóutak fejlődésének ellenére a lovaglás fontos szerepe még megőrződött Tuva és az Altáj-hegység bizonyos részein. A hagyományos fanyergek gyakorlatilag kiestek a használatból, és bár néha látni őket ünnepségekkor, a mindennapi életben teljesen kicserélődtek szabványosított gyári eljárással készült nyergekkel, amiknek a kápáit hajlított

fémcsövekből készítik (18. ábra). A hagyományos technikával készült lószerszám más részei ma már még ennél is ritkébbak.

Jelen néprajzi adatok azonban lehetővé teszik számunkra, hogy igazoljuk a régészeti leletekből levont következtetéseket. Amikor egy hátszó szerszámait vizsgáljuk, az alábbi, leginkább felvilágosító elemeket lehet kiemelni:

- a nyereg felépítése: az első kápa alakja, a kengyelszíjnak kialakított lyuk helye, illetve a nyeregdeszkák közötti rés megléte vagy hiánya;
- a nyereg díszítettsége: a rátétes fémdíszek helye és azok alakja;
- a szerszámzat kapcsainak díszítése: vajon rendelkeznek-e díszítő jellegű fém rátéttel, vagy nyitott végű karikákkal vannak kidíszítve;
- a nyereg tartozékai: a nyeregszárnyak megléte, vagy hiánya, lófar takaró, nyeregdekorációk, illetve a takaró alakja.

Bár ezen elemek egyike sem lehet etnikailag meghatározó, ezen jellemzők kombinációja egy meghatározható stílusban egy adott nép kultúrájának az egyik legmeghatározhatóbb mutatójának lehet tekinteni. A fent említett jellemzők különféle kombinációi teszik lehetővé számunkra, hogy három különféle etnikai kultúrát határozzunk meg, amik általánosságban összhangban állnak a régészeti kultúrákkal is (8. ábra - lásd a térképet).

Az északi típusú nyereg

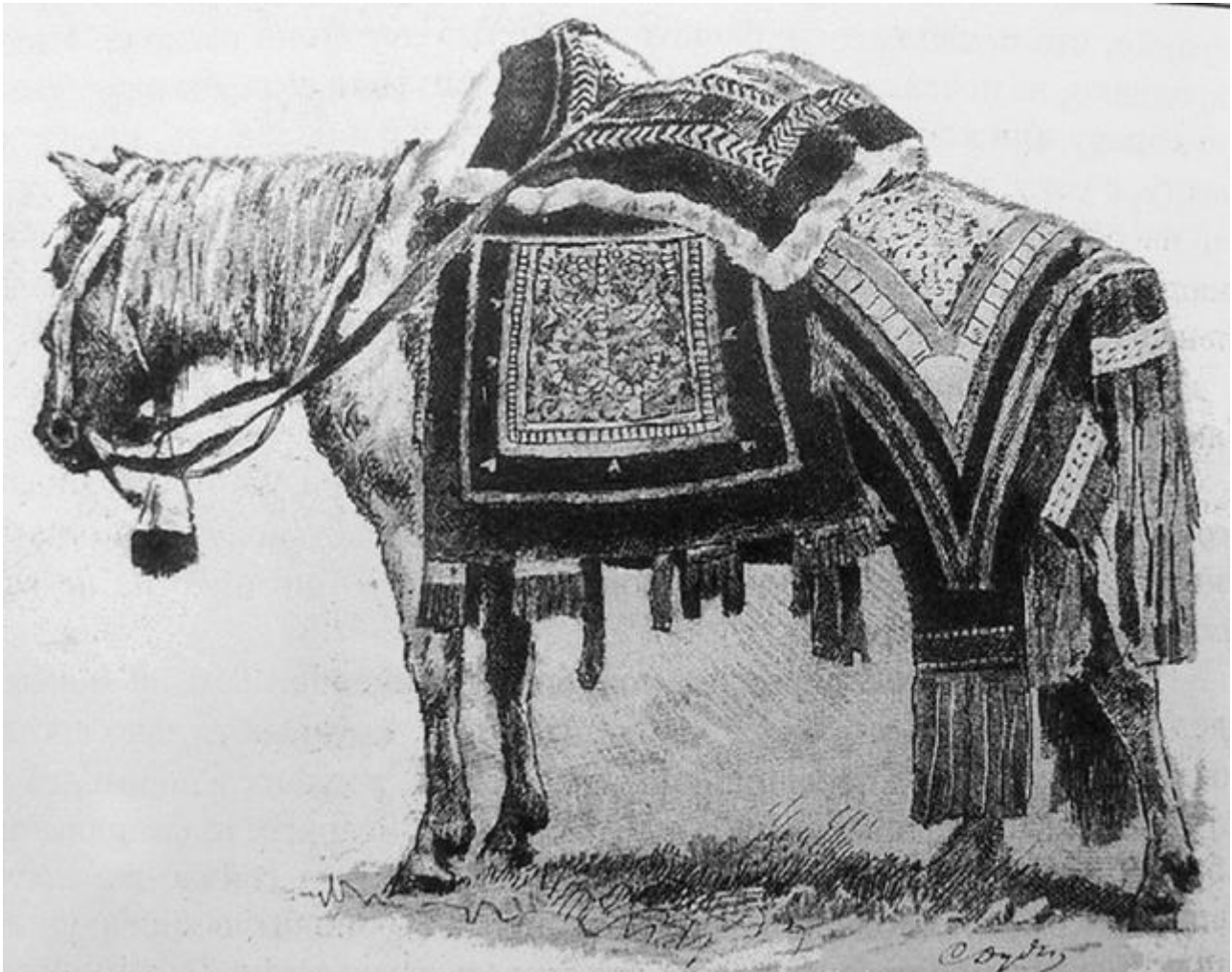
Az északi típus magába foglalja a jakut, a hakasz és a bajkáli burjátok nyergét. Ez gy hatalmas nyergem alapul, aminek a kápái 55 cm hosszúak. A jakutok kultúrája őrzi a nyergek legarchaikusabb változatát, ortogonális káppákkal, valamint a kengyelszíj elülső kápa aljához való rögzítésével, aminek következtében a nyeregszárnyak hiányoznak, és a lópokróc, ami két ruhadarabból készült és borszíjakkal rögzítettek a nyereg alá (9. & 10. ábra).

9. Ábra – az északi típusú nyereg

Női esküvői nyereg, jakutok, késő XIX.-korai XX. sz., az Orosz Néprajzi Múzeum gyűjteményéből; A fotót a szerző készítette.

10. ábra – esküvőre felszerszámozott ló

Egy ló szépen az esküvőre felszerszámozva, jakutok, a XIX. sz. vége - XX. sz. eleje; Seroševskij (1896) 1993.

Ezen elemek a Koguryö nyergék hagyatékai (3. & 10. ábra). A jakutok viszont használnak egy másik, félkörív alakú elülső kápás nyeret is, annak gyökerei pedig az ótörök nyeregig nyúlnak vissza.

A jakutok és hakaszok lószerszámai közé tartozik egy takaró, ami a ló farát fedi, és amit a nyereg hátuljához kötnek, és ami más népek kultúrájában ismeretlen (10. & 11. ábra).

Erre a fartakaróra a jakutoknak számos szavuk van, mint pl. csapparák, csappyrák, csaprák, csamparák, míg a pokrócot (oroszul cseprák) kycsym-nek hívják (Pekarszkij [1907-1930] 1959, col. 1454, 3574). A hakasz nyelv hasonló elnevezéssel él – ami csaprah és kicsim (Butanaev 1999, p. 45, 210). Ezen lovas elemek közötti hasonlóság és az azt meghatározó kifejezések szoros kapcsolatra utalnak a jakutok és hakaszok ősei között a múltban.

11. ábra – északi típusú nyereg

Menyasszony nyerge, Hakaszföld. A. V. Voščakin rajza, 1925-ből.

A bajkáli burjátok és a hakaszok nyergeinek elülső kápájának alakja közel áll egymáshoz (12. ábra). Egy másik hasonlóság ennek a két népnek a lószerszámai terén egy speciális dekoráció megléte a női ünnepi nyergen: a hakaszoknál *tator*-nak, a burjátoknál *ag-tabša*-nak nevezik (13. ábra). Ez a dekoráció egy bőrcsíkból összeállított vázból és arra erősített díszes fémlemezekből áll, amit a nyeregpárna fölé helyeznek. Ennek az elemnek az eredete tisztázatlan. Valószínűleg a középkori lovasok nyeregtartozékainak hagyatéka, aminek a gyakorlati haszna mára feledésbe merült. Ezek a jól meghatározható díszek megléte csak ezen két nép körében azt jelzi, hogy őseik között szoros etnikai-kulturális kapcsolat volt.

12. ábra – szintén északi típusú nyereg

Burját férfinyereg, XIX. sz. vége - XX. sz. eleje, az Orosz Néprajzi Múzeum gyűjteményéből;
U. A. Kulogaševa rajza.

13. ábra – Ag-tabša

Női nyereg dekoráció, burjátok, kora XX. sz., az Orosz Néprajzi Múzeum gyűjteményéből. A képet a szerző készítette.

A nyugati típusú nyereg

A nyugati típusba sorolható nyergek a kazak, a kirgiz és altáji nyergek. Ez a típus egy közepes nagyságú nyereg, ami körülbelül 50 cm-es nyeregdeszkákkal - amik között a felső szélnél nyílás hagyva - és leginkább pedig széles és félkör alakú kápákkal rendelkezik (15. ábra).

A kengyelszíz bujtatónyílása a nyeregfa első részén helyezkedik el, így a nyeregszárnyak általában hiányoznak. A nyugati típusú nyereghez a legtöbb esetben trapéz alakú pokrócot használnak úgy, hogy annak alsó végei a kengyel felett vannak (14. ábra), míg ezek az északi és déli típusnál a kengyel alá érnek (11. ábra). Mindezek az elemek legvalószínűbben az ötörök nyereg hagyatékaik (további, részletesebb vizsgálatra: Tkačenko 2008, p. 78-82). A női esküvői és ünnepi nyergek a kazakok és altájiak körében egy különleges takaróval vannak betakarva, aminek az altáji neve *bütelgen*, a kazak neve pedig *at-türman*. Ezt a -féle takarót csak a nyugati típusnál lehet megtalálni, és idegennek számít az északi és a déli nyergek tekintetében.

Megemlítenéd, hogy a kazakok és kirgizek nyeregvariációi sokkal nagyobb változatosságot mutatnak az altájiakéhoz képest. Kazahsztán és Kirgizisztán déli régióiban a szárt típusú (jelen tipológia szerint a II-es típus), több részből összetett nyereg volt elterjedve. Korábban ezeket a nyergeket gyakrabban inkább nők és gyerekek használták, mivel ezeket a nyergeket könnyebbnek és kényelmesebbnek tartották.

Nyugat- és Északnyugat-Kazahsztánban az átmeneti típusú (jelen tipológia szerint a III-as) nyeret használták. Valószínűleg ez a nyeregtípus – a négy fából összetett és az első kápán kanállal rendelkező – a szárt és a dél-szibériai típus együttélésének eredménye, amely a modern néprajz időszakában történhetett, mivel a késő középkor régészeti anyagában nem találjuk őket. Ez a kérdés azonban szükségessé teszi a további kutatást ebben a témában, amely túlmutat ezen cikk határain.

14. ábra – hölgy a lován

Altáj, XX. sz. eleje;
rajzolta: G. I. Čoros-Gurkin.

A dél-szibériai típusú nyergeket (15. ábra) a kirgizek és akazakok szintén széles körben használták szintúgy, mint az altájival szoros párhuzamban álló nyeregtartozékokat. Ez a tény e népek őseinek szoros kapcsolatáról tanúskodik.

Mind az északi és mind a nyugati típust a széles bőrcsíkok használata jellemzi (11., 13. & 14. ábra), valamint azon fémlemez dekoráció, ami a teljes felületet lefedi, nem csak az előbb említett bőrcsíkokat, hanem a nyeregkápa teljes külső felületét. Ezek a tények igazolják a közös gyökereket és hasonló módozatokat, amik elvezettek ezen tartozékok kialakulásához.

15. ábra – a nyugati típusú nyereg

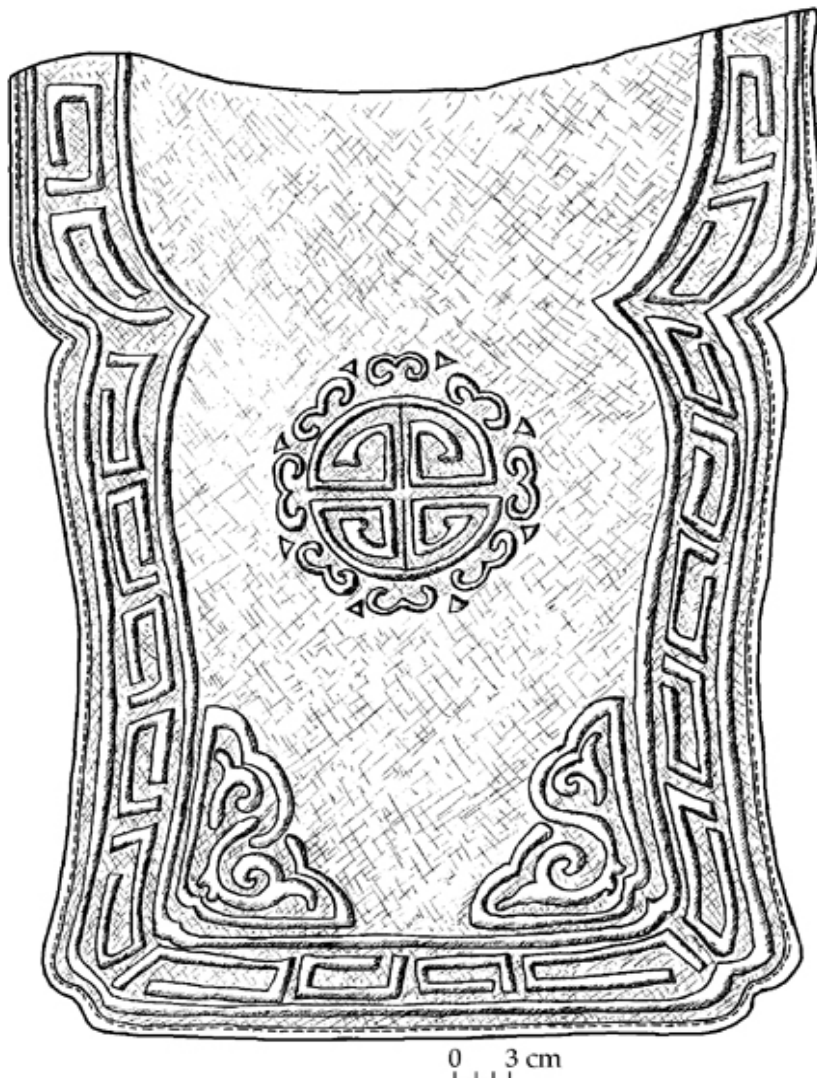
1 – női nyereg faváza, Altáj, XX. sz. közepe;
2 – kirkiz fa nyeregváz, XIX. sz. vége – XX. sz. eleje;
az Orosz Néprajzi Múzeum gyűjteményéből, a fotókat a szerző készítette.

A déli típusú nyereg

A tuvaiakat, a transz-bajkái burjátokat és a telengitek egy részét, akik az Altáj keleti felében élnek, egy kisebb nyereg jellemez (17. ábra). Ezen nyergek nyeregdeszkái 45 cm körül készülnek, de néha az 50 cm-t is elérik hosszúságukban, háromszög alakú kápáik pedig ezen nyeregtalpak felső szélével össze vannak kapcsolva úgy, hogy nem marad ki rés közöttük. Ezeknek a nyergeknek az eredetét még alig vizsgálták. Valószínűleg arról a területről erednek, ahonnan a Koguryō nyereg is megjelent egyezer évvel korábban, és amely szintén nem rendelkezett réssel a nyeregdeszkái között.

Ezen a nyeregtípus fejlődésének a története a mongolokhoz kötődik, és a szakirodalomban mongol-tuva nyeregnek írják le (Vajnštejn 1991, p. 211). A nyergen a kengyelszjij-nyílás a nyeregdeszka közepén van elhelyezve, ahol a kengyelszjij a lovas combja alatt fut közvetlen, és amit mindig nyeregszárnyakkal fednek el. A pokrócnak nagyon sajátos alakja van, hosszúkás téglalap alakú, ami az alsó vége felé keskenyedik, és ahol a sarkai le vannak kerekítve (16. ábra). A nyereg további tartozékai bőrből készülnek, amik dombornyomással díszítettek.

16. ábra – a déli típusú nyereghez tartozó pokróc

Tuva, kései XIX.- korai XX. sz., az Orosz Néprajzi Múzeum gyűjteményéből;
a szerző vázlatja.

17. ábra – déli típusú nyereg

Tuva nyereg, kései XIX.sz., az Orosz Néprajzi Múzeum gyűjteményéből; a fotót a szerző készítette.

A szerszámzat és a kantár kettő darab vékony bőrcsíkból van összeillesztve, amik háromszög-alakú fűzőlyukakon keresztül vannak egymáshoz fűzve, vagy egymásba vannak fonva (18. ábra). A szíjazatot nyitott végű fémkarikák erősítik és díszítik egyaránt. Ennek a felszerelésnek a díszítési stílusát az jellemzi, hogy a fém részek a nyereg felületének csak egy részét fedik.

VII. Következtetések

Azon tárgyak vizsgálata, amelyek Jakutiától Kazahsztánon át Kirgizisztánig a hátsó felszerelésének részét képezik, mindezt pedig egy hosszabb időintervallumon keresztül – az első évezredtől napjainkig – lehetővé teszi számunkra, hogy fontos következtetések sorát vonjuk le.

A lovas felszerelés a marhatartó nomád kultúra leginkább fenntartható elemét képezik. Ez az életüknek azon része, ahol tisztán jellemezhető az anyagi kultúrájuk optimalizációja, ami azt jelenti, hogyha egyszer rátalálnak egy szerencsés technikai megoldásra, akkor azon hosszú időn át alapjaiban nem változtatnak, csak talán más külső dekoratív megjelenést kölcsönöznek neki (mármint amíg valaki meg tudja különböztetni a használati elem és a dísz közötti különbséget, ami nem minden esetben sikerül). A két különféle tudományos – mind régészeti, mind néprajzi – módszerrel összegyűjtött felszerelések is ekképp korrelálnak, és a fenti tézist támasztják alá.

18. ábra – déli stílusú szerszámzat

Telengit férfi lóháton, Altáj Köztársaság, Ulagan régió, Balyktujul;
A képet O. P. Ignat'eva készítette, 2006.-ban.

Így a közép-ázsiai és szibériai nomád népek által használt nyeregtípusokat és kantárákat három fő részre lehet osztani: az északira, a nyugatira és a délire.

Az északi és nyugati típusok előbb jelentek meg, és több közös vonással rendelkeznek, mint a későbbi déliek. Ezek a különbségek nem korlátozódnak kizárólag a lószerszámokra, hanem a vizsgált népcsoportok mind spirituális és anyagi kultúrájában szintúgy megnyilvánultak, és valahogyan a középkor óta tükrözik az adott régió történelmi eseményeit.

Burjátia és Jakutia lakóinak korai néprajzi történelme mindenekelőtt a Qurıqan (a kínai évkönyvek szerint Gouligan) törzsszövetséggel van társítva, amely egy olyan etnikai csoport, ahol a lótarás volt a legfőbb gazdasági tevékenység. Ezt a törzsszövetséget a Kurumcsi elnevezésű archeológiai kultúrához hasonlítják, ami a Bajkál területén virágzott a Kr.u. VI.-X. században. A IX. századtól a XIII. századig a Kirgiz kaganátus irányította Dél-Szibériát, annak különböző területeit különféle időszakokban, mint például Hakaszföldet (Minuszinszk régió), Tuvát, Északnyugat-Mongóliát és Ciszbajkália egy részét. Az északi típusba tartozó lószerszámok ezen népek körében a XIX.-XX. századig uralkodtak meghatározóan.

A nyugati típus hatásköre alá a Kimek állam (IX.-XI.sz.) területei és az ő kipcsak utódai (XI.-XIII.sz.) tartoztak. A poszt-mongol időszakban az Altáj területét a Nogaj-horda és az Üzbég kánság (XV.-XVII.sz.) keleti perifériájának számított, de még kulturális hatáskörön belül, és ez a tény magyarázza a szoros kulturális kapcsolatokat azon etnikai csoportokon belül, akikből később az altájaiak, kazakok és a kirgizek kialakultak.

A déli típus kialakulása a mongolok erős ráhatásával jött létre. A transzbajkáliai területeket sokféle mongol nyelvű nép lakta, majdnem egészen a XVIII. századig, és részben még ma is burjátok lakják. Tuva területe – különösen a XVI.-XVIII.sz első feléig – pedig azon Mongol állam része volt, amelyet Altan kán és leszármazottai uraltak, és amit később a Dzsungár kánság vett birtokba, és ezt a tény nem mulasztja el hűen tükrözni a lószerszám jellege sem.